

GINTAUTAS VYŠNIAUSKAS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

AKVINIEČIO IR AVICEBRONO DISPUTO DĖL PAPRASTŲJŲ SUBSTANCIJŲ SANDAROS TEO-FILOSOFINIS PAMATAS

Aquinas – Avicebron Controversy Concerning the Structure
of Simple Substances and Its Theo-Philosophical Foundations

SUMMARY

The article discusses Thomas Aquinas's polemics with Jewish-Arab thinker Solomon ibn Gabirol (lat. Avicebron). Aquinas focuses his critique on the hylomorphic structure of the simple substances postulated by Avicebron. But the analyses and comparison of the texts of both the thinkers lead us to the more fundamental philosophical problem of relation between simplicity and complexity, unity and diversity, one and many or, to be more precise, to the question, how it could be possible to derive diversity from the absolute unity?

It seems that Aquinas derives diversity directly from the First Principle but corrupts its simplicity introducing into it Aristotelian causes. Avicebron preserves the unicity of the First Creator by deriving the diversity of the world from two secondary principles: the universal matter and universal form. However, in both cases we observe the solution of the problem by means of creating similar problem in another place: Aquinas has to speak of the absolutely simple triune First Being; Avicebron – of the simple composed substances.

We conclude that these oxymoronic concepts of the medieval thinkers could be treated either as manifestation of ultimate logical incompatibility of Platonism and Aristotelianism with theism or as the metes of rational human knowledge beyond which the realm of mysticism and pure faith starts.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama Tomo Akviniečio polemika su žydų ir arabų filosofu Solomonu ibn Gabiroliu (lot. Avicebronu). Savo kritinį patosą Akvinietis nukreipia prieš Avicebrono postuluojamą hilomorfinę

RAKTAŽODŽIAI: teizmas, vienovė, įvairovė, kūrimas, paprasta substancija, materija, forma, Akvinietis, Avicebronas.
KEY WORDS: theism, unicity, diversity, creation, simple substance, matter, form, Aquinas, Avicebron.

paprastųjų substancijų sandarą. Tačiau abiejų mąstytojų tekstų analizė ir palyginimas atskleidžia, kad sandaros problema tėra pamatinės filosofinės problemos – vienovės ir įvairovės santykio, tiksliau, įvairovės kildinimo (dedukcijos) iš absoliučios vienovės problemos – išraiška.

Akviniėtis įvairovę kildina tiesiogiai iš Pirmojo Prado, bet pažeidžia jo absoliutų paprastumą ir vienovę. Avicebronas išsaugo Pirmojo Kūrėjo vienovę, įvairovę kildindamas iš dviejų pagalbinių pradų – universaliosios materijos ir formos. Tačiau abu problemos sprendimo būdai – tai jos perkėlimo į kitą vietą būdai: Akviniečiui tenka kalbėti apie absoliučiai paprastą trigubą Pirmąjį Pradą, o Avicebronui – apie paprastas sudėtines substancijas.

Darome išvadą, kad šios oksimoroniškos viduramžių mąstytojų sąvokos gali būti interpretuojamos arba kaip Platono ir Aristotelio teorijų principinio nesuderinamumo su judėjiškos kilmės teistinių religijų pasaulėvaizdžiu, arba kaip racionalaus pažinimo ribų ženklai, rodantys, kad už jų prasideda mistikos ir grynojo tikėjimo teritorija.

IVADAS

Viduramžiais žydų, arabų ir krikščionių mąstytojai, aiškindami teistinių pasaulio vaizdą, plačiai taikė Platono ir Aristotelio teorijas. Kadangi tie aiškinimai buvo skirtingi, disputai, kritika ir net polemika buvo neišvengiami. Mes nagrinėsime vieną iš tokios polemikos pavyzdžių – krikščionių teologo Tomo Akviniečio polemiką su žydų-arabų filosofu Solomonu ibn Gabiroliu (lot. Avicebronas).

Savo vyresnįjį kolegą mąstymo apie Dievą ir pasaulį srityje Tomas aštriai kritikuoja už vadinamą universalųjį hi-

lomorfizmą – požiūrį, kad absoliučiai visi Dievo kūriniai: sielos, protai ir net paprastosios substancijos (angelai), o ne tik kūnai, sudaryti iš materijos ir formos. Savo raštuose Tomas daugiausia dėmesio skiria Avicebrono propaguojamos paprastųjų substancijų sandaros kritikai, tačiau tos kritikos analizė atskleidžia, kad paprastųjų substancijų problema tėra atskira bendresnės filosofinės problemos atmaina, būtent, įvairovės kildinimo (dedukcijos) iš absoliučios vienovės problema.

1. AKVINIEČIO PAŽINTIS SU AVICEBRONU

Tomas Akvinietis (1224/25–1274), dominikonų teologas ir filosofas, Aristotelio sekėjas, Alberto Didžiojo mokinys savo amžininkų įtarinėtas erezija, bet vėliau, po mirties (1323), paskelbtas šventuoju, angeliškuoju Katalikų Bažnyčios daktaru (1568), kurio nuopelnus XX a. pabaigoje įvertino Jonas Paulius II, pabrėždamas, kad „jis aiškiai parodė proto ir tikėjimo harmoniją“, kad „...ypatinga vieta tenka šv. Tomui, – ne

vien dėl jo mokslo turinio, bet ir dėl dialogo, kurį pradėjo su ano meto arabų ir žydų mintimi“¹, savo darbuose daug kartų mini žydų filosofą Avicebroną. Pagal Jameso A. Weisheiplo chronologiją tie darbai išsidėsto šitaip:

- 1) *Komentaras keturioms Petro Lombardo sentencijų knygoms (Commentum in quator libros Sententiarum magistri Petri Lombardi, 1252-56);*

- 2) *Apie esinį ir esmę (De ente et essentia, 1252-56)*;
- 3) *Laisvai keliami klausimai apie bet ką XI (Quaestiones quodlibetales XI, 1259)*;
- 4) *Suma prieš pagonis, trečioji knyga (Summa contra gentes, 1264)*;
- 5) *Svarstyti klausimai Apie galią (Quaestiones disputatae De potentia, 1265-66)*;
- 6) *Teologijos suma, pirmoji dalis (Summa theologiae, 1266-68)*;
- 7) *Apie sukurtąsias dvasias (De spiritualibus creaturis, 1267-68)*;
- 8) *Svarstyti klausimai Apie sielą (Quaestiones disputatae De anima, 1269)*;
- 9) *Komentaras Aristotelio traktatui Apie sielą (Commentum in libros De anima, 1269-70)*;
- 10) *Apie atskirtąsias substancijas (De substantiis separatis, 1271-73)*;
- 11) *Komentaras Aristotelio traktatui Apie atsiradimą ir išnykimą (Commentum in libros De generatione et corruptione, 1272-73)*².

Iš šio sąrašo matyti, kad Avicbronu, tiksliau, tam tikromis jo idėjomis Akvinietis domėjosi nuo savo kūrybinės veiklos pradžios iki pabaigos ir jas nag-

rinėjo įvairiems viduramžių raštijos žanrams – *Komentaras, Suma, Klausimas, Traktas* – priskirtinuose veikaluose. Dešimtyje iš vienuolikos sąrašė pažymėtų veikalų greta Avicbrono vardo matome jo kūrinių pavadinimą *Gyvenimo šaltinis (Fons vitae)*³. Jokių kitų Avicbrono veikalų Akvinietis nemini.

Ar Akvinietis pažino Avicbroną tik kaip *Gyvenimo šaltinio* autorių, ar žinojo apie jį ir jo kūrybą ką nors daugiau, į šį klausimą neįmanoma atsakyti. Jei pasikliautume tuo, ką sako istorikai⁴, tai turėtume pripažinti, kad Akvinietis kaip ir dauguma XIII a. scholastų, klaidingai manė, kad Avicbronas yra apsikrikštijęs arabas, nors iš tiesų (tai buvo atskleista tik XIX a. viduryje) jis buvo Maurų Ispanijos žydas vardu Solomon ben Judah ibn Gabirol (kituose šaltiniuose – Salamo Ben Jehuda Ben Gebirol); arabiškas jo vardo variantas – Abu Ayyub Sulayman ibn Yakhya ibn Jaburul.

2. POETINIS GABIROLIO IR FILOSOFINIS AVICEBRONO PALIKIMAS

Gabirolis-Jaburulis-Avicbronas gimė 1021/22 m. Malagoje, Kordobos kalifate, išsilavinimą gavo Saragošoje, mirė Valensijoje 1052/58 m. (kituose šaltiniuose – Saragošoje, 1070 m.) Jis gyveno ir kūrė laikais, vėliau pavadintais žydų aukso amžiumi Maurų Ispanijoje. Iberijos pusiasalio literatūroje ir buityje tada vyravo arabų kalba, tačiau žydai dar nebuvo pamiršę biblinės hebrajų kalbos. Būtent ja Gabirolis rašė savo religines ir pasaulietines giesmes. Dalis jo religinių giesmių tapo oficialia žydų liturgijos dalimi. Gabirolio poezija buvo

tokia populiari, kad jis buvo pramintas *Lakštingala*. Vienoje poemoje rašė: „Nors man tik šešiolika, esu toks išmintingas, kaip aštuoniasdešimties metų senolis... Mano dainos – nugludinti perlai, visiems laikams iškeliantys mane virš visų žmonių.“ Nuo jaunų dienų jis pasižymėjo poeto ir mąstytojo talentu bei nežabota arogancija, dėl kurios įsigijo nemažai priešų, kurie jam gerokai apkartino gyvenimą.

Būdamas devyniolikos metų Gabirolis parašė 400 posmų poemą (išliko tik ketvirtadalis), kurioje išdėstė hebrajų kal-

bos gramatikos taisyklės. Poemos pradžioje jis skundžiasi, kad žydai, pamiršę „išrinktąją išrinktosios tautos kalbą“, šneka svetimomis kalbomis; klausia, ar gi teisinga, kad „ponia tarnauja sugulovei“ (t.y. hebrajų kalba – arabų kalbai); primena, kad Viešpats iš Jokūbo palikuonių už tai pareikalaus ataskaitos.

Vis dėlto, nepaisydamas Dievo rūstybės ir norėdamas turėti platesnę skaitytojų auditoriją, filosofijos knygas Jaburulis rašė arabų kalba. Spėjama, kad tų knygų buvo net dvidešimt. Žinoma, kad išliko tik dvi: etikos traktatas *Apie sielos sąvybių tobulinimą* ir mūsų jau minėtas *Gyvenimo šaltinis*. Pirmajam pasisėkė labiau: išliko arabiškas originalas ir 1167 m. Samuelio ibn Tibbono vertimas į hebrajų kalbą. Šiuo vertimu naudojosi XIII a. kabalistai plėtodami savo ezoterines teorijas⁵.

Antrajai knygai pasisėkė mažiau. Iš pat pradžių ji susilaukė aštrios Jokūbo palikuonių kritikos: Abrahamas Ibn Daudas (1110-1180) autoriui priekaištavo, kad pastarasis religijai itin svarbią temą traktuoja grynai racionalistiškai ir nevengia judaizmui pavojingų teiginių. Nepalankaus žydų požiūrio į knygą nepakeitė ir Akviniečio amžininko Shem Tov ibn Falaquera (1228-1290) atliktas kai kurių jos dalių vertimas į hebrajų kalbą. Iš tiesų žydų filosofijos ir teologijos

pėdsakai knygoje tokie nežymūs, kad jos žydiška kilmė vėliau buvo visiškai užmiršta. XV a. Portugalijos žydų filosofai manė, kad *Gyvenimo šaltinio* autorius – musulmonas. Tik XIX a. viduryje Solomonas Munkas atskleidė, kad žydų poetas Gabirolis, arabų filosofas Jaburulis ir XIII amžiaus pranciškonų pamėgtas Avicebronas yra tas pats asmuo.

Daug palankiau Jaburulio knygą *Me-kor Hayyim* (taip *Gyvenimo šaltinis* vadinasi originalo kalba) sutiko krikščionys. XII a. viduryje Toledo arkivyskupo Raimondo nurodymu Segovijos arkidiakonas Dominykas Gundisalinas ir apsikrikštijęs žydas Ibn Daudas (Avendehutas), žinomas Jono Ispano vardu, ją išvertė į lotynų kalbą. Vertimo pavadinimas sako: *Fons vitae, ex arabico in latinum translatus ab Johanne Hispano et Dominico Gundissalino* (*Gyvenimo šaltinis, iš arabų į lotynų kalbą išverstas Jono Ispano ir Dominiko Gundisalino*). Kadangi traktate necituojama nei Tora, nei Talmudas ir visos filosofinės spekuliacijos rodo tik į graikiškus ir arabiškus šaltinius, tai netenka stebėtis, kad XIII amžiaus scholastai nė neįtarė, jog knyga priklauso to paties žydo plunksnai, kurio giesmės giedamos sinagogose. Tad labiausiai tikėtina, kad ir Akvinietis to nežinojo, nors *Fons vitae* turinys jam buvo gerai pažįstamas.

3. SANDARA KAIP AKVINIEČIO DISPUTO SU AVICEBRONU OBJEKTAS

Kaip Akvinietis suprato ir vertino Avicebrono filosofiją? Į šį klausimą galima atsakyti apžvelgus sąrašė išvardytus veikalus. Kad apžvalga būtų siste-

miškesnė, tuos veikalus reikia suskirstyti pagal temas, kurias nagrinėdamas Akvinietis mini Avicebroną ir jo knygą. Tokių temų yra trys: *angelas, siela* ir *kūnas*.

Pirmoji tema gvildinama penkiuose veikaluose: 1) *Sentencijų komentaro* antrosios knygos trečiosios dalies pirmojo klausimo pirmajame artikle; 2) traktato *Apie esinį ir esmę* ketvirtajame skyriuje; 3) *Teologijos sumos* pirmosios dalies penkiasdešimtojo klausimo antrajame artikle; 4) *Svarstyčių klausimų Apie sukurtąsias dvasias* pirmajame artikle; 5) traktato *Apie atskirtąsias substancijas* 5–8 skyriuose. Antroji – keturiuose: 1) *Sentencijų komentaro* antrosios knygos septynioliktos dalies pirmojo klausimo pirmajame artikle; 2) *Svarstyčių klausimų Apie sielą* šeštajame artikle; 3) *Laisvai keliamų klausimų XI* penktajame artikle; 4) *Aristotelio traktato Apie sielą antrosios knygos komentaro* pirmojoje lekcijoje. Trečioji aptriama trijuose veikaluose: 1) *Sumos prieš pagonis* trečiosios knygos 69 skyriuje; 2) *Teologijos sumos* pirmosios dalies 66 klausimo antrajame artikle ir 115 klausimo pirmajame artikle; 3) *Svarstyčių klausimų Apie galią* tračiojo klausimo septintajame artikle.

Nesunku pastebėti, kad visas tris temas vienija bendras klausimas – *sandaros klausimas* – kaip sudarytas angelas, kaip sudaryta siela ir kaip sudarytas fizinis kūnas? „*Utrum Angelus sit compo-*

situs ex materia et forma – Ar angelas sudarytas iš materijos ir formos?“ klausima *Sentencijų komentare* ir *Teologijos sumoje*. (Kituose tekstuose šia tema klausama ne apie angelus, bet apie atskirtąsias arba dvasines substancijas. Bet tai tik skirtingi to paties objekto pavadinimai: vienas teologinis, kitas – pseudofilosofinis). „*Utrum anima composita sit ex materia et forma* – Ar siela sudaryta iš materijos ir formos?“ klausima *Svarstyčiuose klausimuose Apie sielą*. Ar kūnas sudarytas iš materijos ir formos (medžiagos ir pavidalo), nereikia klausti, nes daugumai XIII a. filosofų tai buvo savime suprantamas dalykas. Vis dėlto trečiojoje temoje nagrinėjami klausimai – „Ar visi kūnai sudaryti iš vienos beformės materijos?“ „Ar egzistuoja veikiantys kūnai?“ – tiesiogiai susiję su sandaros klausimu. Mat nors Avicebronas ir Akvinietis sutaria, kad kiekvienas gamtinis ir dirbtinis kūnas sudarytas iš medžiagos ir pavidalo (materijos ir formos), tačiau įvairius esinius iš jų kiekvienas konstruoja kitaip. Be to, Akvinietis turi galimybę kritikuoti tai, kuo Avicebrono pažiūros skiriasi nuo jo paties pažiūrų. Todėl pirmiausia įdėmiau pažvelkime į Akviniečio kritikos objektą.

4. ĮVAIROVĖS KILDINIMO IŠ VIENIO PROBLEMA IR DU JOS SPRENDIMO BŪDAI

Gyvenimo šaltinio pradžioje Avicebronas mokytojo lūpomis⁶ taip nusako visą knygos struktūrą:

Kadangi tirsime universaliają materiją ir universaliają formą, tai iš pat pradžių privalome pasakyti, jog visa, kas iš ma-

terijos ir formos sudaryta, skirstoma į dvi [rūšis]: sudėtinę kūnišką substanciją ir paprastą dvasinę substanciją. Kūniškoji substancija [savo ruožtu] irgi skirstoma į dvi [rūšis]: kūniškąją materiją, kuri yra kokybių formos pagrindas, ir dvasinę materiją, kuri yra kūniškosios for-

mos pagrindas. Dėl pastarosios perskyros knygoje turi būti du traktatai... Pirmasis skirtas tiems dalykams, kurių reikia norint apibūdinti universaliąją materiją ir universaliąją formą; suprasti juntamose substancijose esančios materijos ir formos mokslą; aptarti tą kūnišką materiją, kuri yra kokybių pagrindas. Antro traktatas skirtas diskusijai apie tą dvasinę materiją, kuri teikia pagrindą kūno formai. Bet kadangi dvasinė substancija reikalauja įrodymų, kurie jai priskirtų buvimą ir užtikrintų, kad ji tikrai egzistuoja (nes dvasinės substancijos buvimas nėra toks akivaizdus, kaip būtinųjų pažinimo pradų žinojimas), tai turi būti trečiasis traktatas, skirtas paprastųjų substancijų buvimui aptarimui. Be to, turi būti dar ir ketvirtas traktatas, skirtas žinių apie paprastųjų substancijų materiją ir formą nagrinėjimui. Pabaigę šių keturių traktatų tyrimą, dar privalėsime ištirti universaliąją materiją ir formą pačias savaime. Todėl dar bus ir penktasis traktatas, skirtas šio dalyko tyrimui. Visa, kas privaloma ištirti apie materiją ir formą bus minėtuose penkiuose traktatuose ir tai yra viskas, apie ką rašoma šioje knygoje⁷.

Taigi *Gyvenimo šaltinis* sudarytas iš penkių traktatų: 1) apie kūniškąją materiją, kuri yra savybių pamatas; 2) apie dvasinę materiją, kuri yra kūno formos pagrindas; 3) apie paprastųjų substancijų buvimą; 4) apie paprastųjų substancijų materiją ir formą; 5) apie universaliąją materiją ir formą. Keturi iš jų skirti materijai: pirmas – kūniškai; antras – dvasinei; ketvirtas – tai, iš kurios sudarytos paprastosios substancijos; penktas – universaliajai. Tad akivaizdu, jog „materija“ ir „forma“ yra centrinės Avicembro knygos sąvokos. Tačiau svarbiausias visą knygos struktūrą siejantis taškas yra tre-

čiasis knygos traktatas, nes neišrodžius, kad paprastosios substancijos tikrai egzistuoja, kalbos apie dvasinę bei universaliąją materiją neturėtų pagrindo.

Kas skatina Avicembrą ir kitus viduramžių mąstytojus prasimanyti paprastasias substancijas ir apie jas diskutuoti? Turėdami šį klausimą omeny, pažvelkime į trečiojo traktato pradžią:

Mokinys. Kokį klausimą nagrinėsime šioje knygoje?⁸

Mokytojas. Kadangi mūsų tikslas – surasti paprastųjų substancijų materiją ir formą ir kadangi tu abejoji paprastųjų substancijų egzistavimu, pirmasis mūsų knygos tikslas bus paprastųjų substancijų egzistavimo įrodymas. <...> Iš pradžių pateiksime įrodymus, kad egzistuoja tarpinė substancija esanti tarp aukščiausiojo ir šventojo Pirmojo kūrėjo ir substancijos – devynių kategorijų pagrindo⁹. Dėl to mes postuluoju šį pagrindinį principą: jei visko pradžia yra Pirmasis kūrėjas, neturintis priežasties, o visko pabaiga – galutinis rezultatas, neturintis padarinių, tai daiktų pradžia iš esmės skiriasi nuo jų pabaigos. Juk jeigu daiktų pradžia nesiskiria nuo jų pabaigos, tai pradžia yra pabaiga, o pabaiga – pradžia¹⁰.

Tačiau, pasak Avicembro, pradžia nuo pabaigos skiriasi kaip vienovė nuo įvairovės: „Pirmasis kūrėjas yra tikroji vienybė, kurioje nėra įvairovės, o substancija – devynių kategorijų pagrindas – yra didžiausia įvairovė, už kurią nėra didesnės įvairovės.“¹¹ Ir kadangi tas skirtumas yra esminis, tai vienos su kita tiesioginio santykio negali būti. Vadinasi, būtina turi būti pradžia ir pabaiga, vienvė ir įvairovę jungianti grandis, kurią ištyrus būtų galima suprasti *kaip iš vienio*

atsiranda daugis, iš vienvės – įvairovė? Taip substancijų sandaros iš materijos ir formos problema pakeliama į aukštesnį filosofinio apibendrinimo lygmenį – vienvės ir įvairovės santykio lygmenį. Todėl atsiskleidžia daug fundamentalesnė užduotis negu paaiškinti materijos ir formos santykį substancijoje – užduotis paaiškinti neišsemiamos įvairovės kilmę iš absoliutaus vienio; tampa matoma filosofinio monizmo ir jo brolio dvynio religinio monoteizmo aklavietė. Todėl viduramžių mąstytojų pastangas surasti išeitį skatina ne tik filosofinis užsidegimas, bet ir religinė aistra.

Paprastąsias metafizikos substancijas galima tapatinti su visų trijų teistinių religijų – judaizmo, krikščionybės ir islamo – angelais. Tiesa, ne visi filosofai vienodai vertina tokią galimybę: Avicbronas atrodo jai visiškai abejingas: *Gyvenimo šaltino* trečiajame traktate veltui ieškotume žodžio „angelas“ nors Dievas čia kelis kartus paminimas; Akviniečio mokytojas Albertas Didysis, ir ne tik jis, abejoja, ar tikrai paprastąsias substancijas galima tapatinti su angelais, o jo didžiajam mokiniui, kaip jau įsitikinome, tokios abejonės visiškai svetimos¹².

Atrodo, kad postulavusi absoliučiai vieningą Vienį filosofija įvarė save į kampą ir ten užsimūrijo, nepalikdama jokios išeities. Juk visiškai vienas ir vieningas Vienis yra tol, kol nieko šalia jo nėra. Bet kai jis ką nors, nesvarbu ką, išemanoja arba sukuria, savo absoliutų vienumą atiduoda trejybei – emanatorius, emanatas ir jų santykis. Jeigu šią filosofinę trejybę mąstytoje tik dieviškumo ribose ir apvilktume krikščionių

religijos vaizdiniais, tai gautume Švč. Trejybę: Tėvas, Sūnus ir Šventoji Dvasia, kurioje Tėvas gimdo Sūnų ir jie myli vienas kitą. Tokią keistą šeimą, kurioje motinai nėra vietos, galima mąstyti kaip tam tikrą vienybę ir ją vadinti *vienu* Dievu, nors šeimos viduje „matomi“ trys dievai. Kadangi šiame šventajame vienyje iš anksto yra įvairovė, tai iš dieviškosios vienvės-įvairovės dedukuoti-emanuoti pasaulio, arba kūrinio, įvairovę nėra labai sunkus uždavinys, išskyrus tai, kad pasaulio įvairovę draudžiama dedukuoti tiesiogiai iš dieviškosios įvairovės, nes tokia dedukcija reikštų panteizmą. Todėl griebiamasi gana sudėtingų „atsargumo“ priemonių. Pasaulis dedukuojamas iš to, kas dieviškojoje šeimoje buvo gėdingai paslėpta. Būtent, motina-materija (lot. *mater*, motina; *materija*, medžiaga). Ją tenka sugrąžinti, nes, moteriškajam pradui nesant, nieko neįmanoma nei pagimdyti, nei sukurti, todėl tą pradą bandoma „išemanuoti“ iš vyriškųjų pradų¹³. Juk kaip kitaip galima būtų suprasti šiuos Tomo Akviniečio žodžius: „...mes dabar kalbame apie tai, kaip daiktai emanuoja iš visuotinio esaties prado. Ir šiai emanacijai priklauso net pirmoji materija ...“ Bet jeigu materija emanuoja tiesiogiai iš „visuotinio esaties prado“, tai neįmanoma išvengti išvados apie materijos prigimties dieviškumą, ir panteizmo pavojus išlieka. Todėl Tomas patikslina: „nors jos [t. y. materijos] nėra pirmajame darymo būde“ (*S. Th. I, q.44 a.2 ad 1*). Čia turimas omeny tas kūrybos būdas, kuriuo Švč. Trejybė kuria angelus ir sielas.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Jonas Paulius II. *Fides et Ratio*. – Vilnius: Aidai, 2000, p. 52.
- ² Žr. James Athanasius Weisheipl. *Friar Thomas D'Aquino, His Life, Thought, and Work*. – New York: Doubleday & Company, Inc., 1974, p. 355–388.
- ³ Knyga parašyta kaip mokytojo ir mokinio dialogas.
- ⁴ Žr. Frederick Copleston. *A History of Philosophy*, vol. 2, *Medieval Philosophy*, part I. – New York: Image Books, 1962, p. 227.
- ⁵ Gabirolio originalas, Tibbono vertimas bei vertimas į anglų kalbą publikuoti knygoje: Stephen Samuel Wise. *The Improvement of the Moral Qualities, an Ethical Treatise of the Eleventh Century by Solomon ibn Gabirol*. – Gorgias Theological Library 23. Gorgias Press LLC, 2006 (paskutinis leidimas).
- ⁶ Žr. išnašą nr. 2.
- ⁷ Cituota pagal: Arthur Hyman vertimą į anglų kalbą kn.: *Philosophy in the Middle Ages*, ed. by A. Hyman and J.J. Walsh. – Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1973, p. 360.
- ⁸ Atrodo, jog autorius pamiršo, kad pradžioje knyga vadino visą veikalą *Gyvenimo šaltinis*, o jo dalis – traktatais.
- ⁹ Devynios kategorijos – tai Aristotelio akcidencijos: kiekybė, kokybė, santykis, vieta, laikas, padėtis, turėjimas, veikimas, patyrimas.
- ¹⁰ Saliamonas ibn Gabirolis. *Gyvenimo šaltinis*. Iš anglų kalbos vertė A. Degutis // *Filosofijos istorijos chrestomatija: Viduramžiai*. – Vilnius: Mintis, 1980, p. 270.
- ¹¹ Ten pat, p. 271.
- ¹² Plg. Abelardo Lobato. *Introduzione* // Tommaso d'Aquino. *Opuscoli filosofici: L'ente e l'essenza, L'unita dell'intelleto, Le sostanze separate*, a cura di Abelardo Lobato. – Roma: Città nuova editrice, 1989, p. 156.
- ¹³ Jei kas nors paprieštarautų, kad dėl Šventosios Dvasios dalyvavimo Trejybė nėra grynai vyriškas pradai, atsakyčiau, kad jeigu ji būtų buvusi moteris, tai nebūtų galėjusi apvaisinti Švč. Mergelės Marijos.

B. d.